

نوع مقاله: ترویجی

اصول و روش‌های تربیت نمازی فرزندان در سنین هفت تا چهارده سالگی

Omidi.ahad@gmail.com

احد امیدی / دکترای روانشناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

صادق فیض‌زاده / دانش‌پژوه کارشناسی مشاوره و روانشناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

sadeg.feizizadeh@gmail.com orcid.org/0000-0001-5560-0239

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰

دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۰۷

چکیده

تربیت اساس و پایه سعادت و رستگاری انسان است تا جایی که حتی خوشبختی جوامع و ملت‌ها به نوع تربیت افراد آن بستگی دارد. تربیت دینی یکی از ساحت‌های مهم تربیت انسان است، که مهم‌ترین بخش آن تربیت عبادی است. از بین اعمال عبادی نیز، نماز از اهمیت والایی برخوردار است. مطالعه حاضر با هدف ارائه اصول و روش‌های تربیت نمازی فرزندان در سنین هفت تا چهارده سالگی انجام یافته است. در این پژوهش که از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده، شیوه تحلیل داده‌ها به صورت کیفی است. در مجموع هفت اصل و هفده روش ارائه شد و اصول تربیت نمازی به دست آمده عبارت بودند از: اصل ایجاد و تقویت بینش، اصل ایجاد و تقویت گرایش، اصل تقویت محبت به خداوند، اصل کرامت‌پروری، اصل اعتدال، اصل استمرار، اصل تسهیل. همچنین روش‌های تربیت نمازی به دست آمده عبارت بودند از: روش آموزش نماز، روش آموزش آثار و برکات نماز، روش ایجاد تصویر صحیح از نماز، روش هنرگرایی، روش مشاهده‌ای، روش الگودهی، روش فضاسازی معنوی، روش انتخاب دوستان مناسب، روش ارتباط دادن کودکان با مکان‌های مذهبی، روش یادآوری نعمت‌های الهی، روش محبت و مهرورزی، روش تشویق، روش تکلیف به حد وسع، روش تکرار و تلقین، روش عادت دادن، روش فریضه‌سازی، روش تدریج.

کلیدواژه‌ها: تربیت، تربیت نمازی، اصول تربیت نمازی، روش تربیت نمازی.

مقدمه

زمینه کشف روش‌ها را فراهم می‌سازند» (مقامی و میرشاه‌جعفری، ۱۳۸۴)؛ «اصول گزاره‌های تجویزی و دستورالعمل‌های کلی هستند که از اهداف و مبانی به‌دست می‌آیند و راهنمای روش‌های تربیتی قرار می‌گیرند» (شهریاری، ۱۳۹۷؛ داودی و همکاران، ۱۴۰۰)؛ «اصول تعلیم و تربیت گزاره‌های تجویزی و کلی برای متصدیان امر تعلیم و تربیت هستند که از مبانی به‌دست می‌آیند و راهنمای عمل تربیتی قرار می‌گیرند» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ص ۲۹۷).

در *لغت‌نامهٔ دهخدا* روش به معنای «طرز، طریقه، قاعده، قانون، راه، هنجار، شیوه، اسلوب، نسق، منوال، سبک، طریق، گونه، سنت، نمط، رسم و آیین» آمده است (دهخدا، ۱۳۴۶، ج ۲۶، ص ۱۶۲). در *فرهنگ عمید*، روش به معنای «رفتار، طرز رفتن، طرز حرکت، رسم و عادت» آمده است (عمید، ۱۳۸۰، ص ۶۵۵). روش در اصطلاح عبارت است از فرایند عقلانی ذهن برای دستیابی به شناخت یا توصیف واقعیت. به‌عبارتی به‌وسیلهٔ روش می‌توان از طریق عقل یا غیر آن، به‌مانند تجربه، واقعیت‌ها را شناخت (سبحانی‌یامچی، ۱۳۹۷). یا روش عبارت است از طریقهٔ انجام یک عمل و دستورالعمل رسیدن به هدف (شمخانی و همکاران، ۱۳۹۳). با توجه به این تعاریف می‌توان گفت: روش در علوم نظری به شیوه‌ای اطلاق می‌شود که برای کشف حقیقت مورد استفاده قرار می‌گیرد و در علوم عملی راهی است که برای رسیدن به هدف عملی اتخاذ می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ص ۴۴۵). بر این اساس اصول و روش‌های تربیت نمازی به اموراتی گفته می‌شود که ما را به هدف مطلوب که همان تربیت نمازی است، مرسند.

پژوهش‌هایی در زمینه تربیت نمازی صورت گرفته که عبارتند از: کتاب *شیوه‌های دعوت به نماز* (قرائتی، ۱۳۹۳)؛ کتاب *مهارت‌های دعوت فرزندان به نماز* (جابری، ۱۳۹۸)؛ مقالهٔ «شناخت مراحل دعوت و اصول و چگونگی به‌کارگیری روش‌های تربیتی در ترغیب فرزندان به نماز» (مقدم و همکاران، ۱۴۰۰)؛ مقالهٔ «نقش مادران مذهبی در ترغیب فرزندان به نماز» (مصباح، ۱۳۹۷). با دقت در این منابع می‌توان گفت تحقیقات صورت‌گرفته به‌صورت عام به مهارت‌های تربیت نمازی فرزندان پرداخته‌اند و پژوهشی که مستقیماً به اصول و روش‌های تربیت نمازی فرزندان در سنین هفت تا چهارده سالگی پرداخته باشد وجود ندارد. بنابراین با توجه به لزوم به‌کارگیری اصول و

تربیت مهم‌ترین مسئله‌ای است که انسان از ابتدای خلقت تا به امروز با آن مواجه بوده و برای آن به تفکر پرداخته و برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری کرده است (رهنمائی و زینلی، ۱۳۹۷). تربیت ابعاد مختلفی دارد که یکی از آنها تربیت دینی است. مهم‌ترین بخش تربیت دینی، تربیت عبادی است که براساس روایات معصومان علیهم‌السلام از اوایل کودکی شروع می‌شود و اساس رشد معنوی در سال‌های بعد خواهد بود (میرزائفر، ۱۳۹۵، ص ۱۲). تربیت عبادی، کودکان را با وظایف دینی خود آشنا ساخته و آنان را متعهد و پاینده به انجام آن وظایف می‌کند. براساس روایات، از بین اعمال عبادی، تربیت نمازی از اهمیت بیشتر و ضرورت بالاتری برخوردار است (شکراللهی و زرین، ۱۳۹۳). به‌طوری‌که در بسیاری از آیات قرآن به این مهم اشاره شده و در کتب روایی شیعه، باب‌های زیادی به آن اختصاص یافته است.

براساس روایاتی که در مورد نقش وظایف مربی در امر تربیت وارد شده می‌توان با توجه به مراحل رشد کودک، مراحل تربیتی را نیز تعیین کرد، که هر یک از این مراحل دارای ویژگی‌ها و اقتضائات خاص خود است (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۲؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۲۶، ص ۸۴۸، ح ۱۴۱۷-۳۹۶۹۹)؛ و نتیجه‌بخش بودن امر تربیت نیز به انجام برنامه‌ریزی براساس مراحل رشد و ویژگی‌های آن بستگی دارد (شکراللهی، ۱۳۹۲). علاوه بر این برای دستیابی به اهداف تربیت دینی، شناسایی و به‌کارگیری اصول و روش‌های صحیح تربیتی ضروری و امری مؤکد است (بیگدلی و الهی، ۱۳۹۴). اصول و روش‌های تربیتی نسبت به سایر عناصر تربیتی، کاربردی‌تر و عملیاتی‌تر هستند؛ به‌گونه‌ای که در صورت عدم استفاده از این دو عنصر، امر تربیت به‌درستی انجام نمی‌شود.

اصل در لغت فارسی به معنای «بیخ، ریشه، شالوده، پایه، بیخ، بنیاد، بن» آمده است (دهخدا، ۱۳۴۶، ج ۷، ص ۲۸۲۱). همچنین در *فرهنگ فارسی معین* اصل به معنای «ریشه، بیخ، بن، بنیاد» آمده است (معین، ۱۳۸۷، ص ۱۳۶). در اصطلاح، تعاریف گوناگونی از اصل مطرح شده است از جمله: «قواعد همگانی که به‌منزله دستورالعمل‌هایی، راهنمای عمل در تدابیر تربیتی قرار می‌گیرند و مبانی روش‌های تربیتی هستند» (صالحی و همکاران، ۱۳۹۳)؛ «مجموعه قواعدی که با توجه به مبانی و اهداف تربیت کشف می‌شوند و در امر تربیت راهنمای عمل قرار می‌گیرند و همچنین

تصمیم انسان برای انجام کاری کافی نیست و علاوه بر آن باید میل و گرایش در وجود انسان برای انجام دانسته خود باشد (مصباح یزدی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۶۷) و اگر آدمی میل و گرایش نسبت به کاری نداشته باشد هرگز سراغ انجام آن فعل نخواهد رفت (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۲۹۶). بنابراین یکی از اولین اصول برای تربیت نمازی فرزندان، اصل ایجاد و تقویت گرایش است.

ج. اصل تقویت محبت به خداوند

یکی از اصول مهم در تربیت عبادی اصل تقویت محبت به خداوند است؛ چراکه بین محبت به خداوند و عبادت و اطاعت او رابطه مستقیم وجود دارد (داودی و همکاران، ۱۴۰۰). قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» (آل عمران: ۳۱)؛ بگو ای پیامبر اگر خدا را دوست دارید مرا پیروی کنید تا خداوند شما را دوست بدارد. مربی باید کاری کند که کودک خدا را دوست داشته باشد؛ زیرا در این صورت است که او خواهد توانست به اوامر الهی از جمله نماز عمل کند (کاظمی یزدی، ۱۳۹۲، ص ۳۹ و ۴۰). شکل‌گیری محبت مبتنی بر شناخت نسبت به خداوند متعال در دوره تأدیب (۷-۱۴ سالگی) شروع می‌شود. در این دوره با وسعت یافتن شناخت کودک از خود و جهان اطراف و سوق یافتن اندیشه او از سمت والدین و مربیان به اینکه سرچشمه همه زیبایی‌ها و خوبی‌ها خداوند است و حتی مهربانی‌های والدین و اطرافیان از الطاف الهی است، به تدریج زمینه شکل‌گیری محبت آگاهانه در وجود کودک ایجاد می‌شود و این محبت درونی شوق و انگیزه ایجاد ارتباط با خداوند را در کودک به وجود می‌آورد (قیصری‌گودرزی، ۱۳۹۹).

د. اصل کرامت‌پروری (تکریم مقربی)

خداوند متعال انسان را موجودی با کرامت خلق کرده و در احکام و دستورات دینی نیز بر حفظ کرامت و عزت انسان تأکید فراوان شده است (همت‌بناری، ۱۳۹۴؛ ارغوانی‌فلاح و موسوی‌نسب، ۱۳۹۷)؛ بنابراین برنامه‌ها و روش‌های تربیتی باید به گونه‌ای باشند که احساس عزت نفس را در فرد به وجود بیاورند و کرامت انسانی را فراهم آورند (کریم، ۱۳۸۲، ص ۵۱). القای احساس درونی کرامت در کودکان دو ثمره خواهد داشت: یکی اشتیاق به نیکی‌ها و دیگری نفرت از بدی‌ها (بیرانوند، ۱۳۹۶، ص ۷۱).

روش‌های مخصوص در هر دوره از سنین کودکی، می‌توان گفت که ارائه پژوهشی جدید با تأکید بر تطبیق اصول با روش‌های تربیتی و هماهنگی آنها با مراحل کودکی ضرورت دارد. انجام این پژوهش به متریبان تربیت نمازی کمک خواهد کرد تا تربیت خود را براساس اصول و روش‌های صحیح متناسب با ویژگی‌های دوره سنی خاص پیش ببرند. این پژوهش اصول و روش‌های تربیت نمازی در سنین هفت تا چهارده سالگی را دنبال می‌کند.

سؤالات اصلی و فرعی پژوهش عبارتند از: ۱. اصول و روش‌های آموزش نماز به کودکان ۷-۱۴ ساله کدامند؟ ۲. رابطه اصول و روش‌های تربیتی با دوره‌های رشد انسان چیست؟ مقاله حاضر به لحاظ هدف از دسته پژوهش‌های بنیادی و به لحاظ رویکرد، کیفی و شیوه تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی - تحلیلی است.

۱. یافته‌های پژوهش

۱-۱. اصول تربیت نمازی

الف. اصل ایجاد و تقویت بینش

یکی از اصول مهم در تعلیم و تربیت و بخصوص در تربیت عبادی، اصل تقویت بینش و آگاهی است (داودی و همکاران، ۱۴۰۰؛ بیگدلی و الهی، ۱۳۹۴). این استراتژی مهم تربیتی برای ورود فرزندان به عرصه تربیت عبادی و نیز تقویت عبادت متفکرانه در آنها بسیار راه‌گشاست (آرمون و صاحبقران فرد، ۱۳۹۷). در اهمیت این اصل همین بس که در روایات اسلامی از شناخت و آگاهی به عنوان عامل تعیین‌کننده اعمال و رفتار یاد شده است (طرقی و همکاران، ۱۳۹۹). در همین رابطه پیامبر اکرم ص می‌فرماید: «به وسیله علم و معرفت، خداوند اطاعت و عبادت می‌شود» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۸). در این روش سعی می‌شود برداشت انسان از مسائل و امور اطراف خود، دگرگون شود تا از این طریق تغییر رفتار صورت پذیرد (شاوردی و کشاورز، ۱۳۹۰).

ب. اصل ایجاد و تقویت گرایش

نفس انسان متشکل از سه ساحت است: ۱. ساحت بینشی یا شناختی؛ ۲. ساحت گرایشی یا عاطفی؛ ۳. ساحت کنشی یا کرداری (رضوانی و شریفی، ۱۳۹۸). اولین شرط پیدایش اراده به انجام کاری در انسان «شناخت» است و تا زمانی که انسان نسبت به چیزی آگاهی نداشته باشد اراده‌ای به انجام آن نخواهد داشت؛ اما صرف علم و شناخت برای

هـ. اصل اعتدال

اعتدال در مقابل افراط و تفریط قرار دارد؛ افراط یعنی زیاده‌روی کردن در چیزی و تفریط یعنی کم‌گذاردن در چیزی؛ که هر یک از این دو موجب اختلال در امور می‌شود (صالحی و همکاران، ۱۳۹۳)؛ بنابراین اصل اعتدال بیانگر رعایت اعتدال و میانه‌روی در تربیت انسان و پرهیز از هر نوع افراط و تفریط است (مطهری، ۱۳۸۰؛ داراب‌کلایی، ۱۳۹۰). براساس این اصل، مربی باید از روش‌ها و برنامه‌هایی استفاده کند که متربی از افراط و تفریط پرهیز کند (همت‌بناری، ۱۳۹۷).

و. اصل استمرار (مداومت)

دوران کودکی و نوجوانی دوره مداومت آموزه‌های دین است و والدین و مربیان باید به این امر توجه داشته باشند (میرزائظر، ۱۳۹۵، ص ۱۳۰). اصل استمرار بیانگر آن است که امر تربیت باید به‌طور مستمر ادامه داشته باشد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ص ۳۱۴). یکی از ویژگی‌هایی که در کودکان از سنین هفت سالگی به‌بعد به‌وجود می‌آید، خصوصیت قیدپذیری است؛ یعنی امکان تربیت‌پذیری و قبول امر و نهی با دامنه وسیع در کودک وجود دارد (قائمی، ۱۳۸۸، ص ۱۹)؛ بنابراین استمرار در آموزش کودکان به اعمال عبادی مانند نماز در این دوره، باعث ملکه‌شدن آن عمل و در نتیجه تقید آنان خواهد شد (داودی و همکاران، ۱۴۰۰).

ز. اصل تسهیل (مسامحت)

یکی از اصول مهم و اساسی در دعوت به نماز، آسان‌گیری است (قرائتی، ۱۳۹۳، ص ۳۴). آموزش مفاهیم دینی باید متناسب با ظرفیت‌ها و توان شناختی، عاطفی و انگیزشی کودکان باشد و از سخت‌گیری در تربیت پرهیز شود (بیگدلی و الهی، ۱۳۹۴). سیره معصومان علیهم‌السلام در تربیت عبادی بر آسان‌گیری بوده است؛ برای نمونه در روایتی نقل شده است: امام سجاده علیه‌السلام به کودکان خود دستور می‌داد نماز مغرب و عشا را با هم بخوانند و می‌فرمود: این بهتر از آن است که بخوانند و نماز عشاى آنان قضا بشود (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۸۱، ح ۱۵۸۵؛ کلینی، ۱۴۲۹، ج ۶، ص ۴۳۳، ح ۵۴۰۹؛ داودی و همکاران، ۱۴۰۰). نکته مهم این است که در آموزش نماز باید به‌نحوی عمل کنیم که کودک احساس جبر و خستگی نکند و نماز خواندن برای او عملی سنگین و کسل‌کننده جلوه نکند (قائمی، ۱۳۸۸، ص ۴۰).

۲. روش‌های تربیت نمازی

۲-۱. روش آموزش نماز

انسان هنگامی که نسبت به عملی دانش کافی داشته باشد، بهتر می‌تواند در مورد آن رفتار قضاوت کند و نسبت به انجام آن تصمیم بگیرد (داودی و حسینی‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۱۸۷؛ قرائتی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۵). بنابراین کودکی که نحوه خواندن نماز را نمی‌داند، فکر خواندن نماز را از سر بیرون خواهد کرد (یارمحمدی، ۱۳۹۰، ص ۶۹). از این جهت یکی از وظایف اساسی والدین، آموزش و آشناساختن کودک و همچنین مأنوس ساختن او با نماز هست (قیصری‌گودرزی، ۱۳۹۹). براساس برخی از روایات، هفت سالگی سن شروع آموزش نماز به کودکان است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «ما فرزندانمان را از پنج سالگی به نماز امر می‌کنیم، شما فرزندانمان را از هفت سالگی به نماز امر کنید» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۵، ص ۳۳۱، ح ۱؛ طوسی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۴۰۹، ح ۱۵۶۴).

۲-۲. روش آموزش آثار و برکات نماز

اساساً انسان و بخصوص کودکان، دوست دارند مورد توجه و التفات اطرافیان باشند؛ حال که خداوند نسبت به کودکان و انسان‌ها چنین توجهی را دارد، کودکان ناخواسته جذب این کانون محبت خواهند شد (فقهی، ۱۳۸۴، ص ۶۰). بیان برخی از آثار نماز مانند توجه ویژه خداوند به نمازگزاران و همچنین نعمت‌های بهشتی با زبان کودکان، میل و انگیزه مضاعفی برای اقامه نماز در کودکان ایجاد می‌کند (یارمحمدی، ۱۳۹۰، ص ۶۴).

۲-۳. روش ایجاد تصویر صحیح از نماز (زیباسازی نماز)

شاید بتوان گفت که بهترین راه نهادینه کردن نماز و عبادت، ایجاد تصویری زیبا، جذاب و آسان از نماز در ذهن و روح است (داودی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۲). انسان موجودی است که فطرتاً زیبایی‌ها را دوست دارد و ظواهر زیبا و جاذبه‌های گوناگون برای وی شوق‌انگیز هستند. این ظواهر و جاذبه‌ها در روح کودک و نوجوان اثر بیشتری دارد؛ به‌گونه‌ای که در بسیاری از مواقع بدون دلیل به‌سوی چیزی که ظاهر زیبایی دارد، سوق پیدا می‌کند؛ بنابراین والدین با اجرای روش‌هایی از جمله تهیه سجاده زیبا، لباس برای پسران و مقنعه و چادر برای دختران، خواندن نماز با صوت زیبا و قرائت دل‌انگیز، می‌توانند زمینه

رغبت فرزندان را به نماز فراهم کنند (مصباح، ۱۳۹۷، ص ۴۴۰). همچنین طرح گفت‌وگو درباره نماز از طریق شعر، سرود، قصه‌ها و حکایات، در ذهن فرزندان اثر می‌گذارد؛ چراکه این کار با توجه به حس کنجکاوی که کودکان دارند، آنها را به فعالیت فکری و عملی در مورد نماز وادار می‌سازد (همان، ص ۴۴۰).

۲-۴. روش هنرگرایی

هنر موجب نفوذ آموزش و تأثیرگذاری زیاد و همچنین سبب ماندگاری در ذهن مخاطب می‌شود (قراتسی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۷). به‌کارگیری ظرفیت‌های هنری، از جمله بعضی از نمادها مانند شعر، داستان و... نقش مهمی در رشد معنوی در کودکان و فرزندان دارد (شهریاری، ۱۳۹۷)؛ مثلاً زبان قصه یکی از مؤثرترین روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان است؛ چراکه کودکان علاقه زیادی به شنیدن داستان دارند و این باعث می‌شود که بخش عمده تربیت دینی کودکان از همین راه انجام پذیرد (سجادی‌پور و ابراهیمی، ۱۳۹۶). کودکان به دلیل اینکه قدرت تخیل آنها از قدرت تعقلشان قوی‌تر است، از شنیدن داستان‌ها بسیار لذت می‌برند و از آن تأثیر می‌پذیرند (وجدانی، ۱۳۹۲). همچنین یکی از خصیصه‌های بارز دوران کودکی و نوجوانی، تأثیرپذیری زیاد است (داودی، ۱۳۹۳، ص ۷۷)؛ و از آنجاکه آنها از قصه‌ها الگو می‌گیرند و محبت قهرمانان قصه‌ها بر دلشان می‌نشیند، این، نقش مؤثری در اثرپذیری آنان از داستان‌ها دارد (محدثی، ۱۳۹۱، ص ۱۳).

۲-۵. روش مشاهده‌ای (روش عمل مربی)

یکی از بهترین روش‌های تربیت، استفاده از عمل است. در این روش وقتی مربی پیوسته خودش کاری را انجام می‌دهد، کودک آن را می‌بیند و یاد می‌گیرد و انجام آن برای کودک آسان می‌گردد (نیکومنش و دیگران، ۱۳۹۹). در دوره تأدیب (۷ تا ۱۴ سالگی) به‌ویژه سال‌های نخست آن، به دلیل اینکه هنوز تفکر انتزاعی کودک تکامل نیافته، بهتر است آموزش از طریق عمل صورت پذیرد (قیصری‌گودرزی، ۱۳۹۹). همچنین عمل مربی و خواندن نماز در مقابل کودک، موجب ایجاد انگیزه و تحریک عاطفی وی می‌شود چراکه رفتار عینی نشان می‌دهد که عامل، خود به کاری که انجام می‌دهد باور دارد (شهریاری، ۱۳۹۷). از طرفی دیگر نیز با توجه به حس کنجکاوی و همانندسازی در کودکان و

نوجوانان، اقامه نماز در مقابل آنها احساس خوشایندی درباره نماز را در آنها به وجود آورده و موجب تقویت حس همانندسازی آنها می‌شود (کاظمی یزدی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۵).

۲-۶. روش الگودهی

یکی از روش‌های تربیتی مناسب برای آماده‌سازی کودکان و نوجوانان برای انجام عبادات، به‌ویژه نماز، الگودهی است (امامی و دیگران، ۱۳۹۶؛ زکی‌دوغان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۵). کودکان در سال‌های ابتدایی زندگی خود، همه کارهایشان را از الگوهای پیرامون خود الگوبرداری می‌کنند (رزاقی هریکنده‌ای و صادقی آهنگری، ۱۴۰۰). در این روش مربی سعی می‌کند نمونه رفتار مطلوب را در معرض دید متربی قرار دهد و از این طریق موقعیت اجتماعی او را دگرگون کند و متربی به تقلید از وی بپردازد (زارعی و کاردوانی، ۱۳۹۲؛ سبحانی‌یامچی، ۱۳۹۷). انعطاف‌پذیری، حس تقلید و همانندسازی زمینه‌هایی هستند که باعث می‌شوند انسان خود را با الگوها تطبیق دهد (مهدوی‌راد و زرسازان، ۱۳۸۵).

۲-۷. روش فضا‌سازی معنوی

از روش‌های مؤثر برای دعوت فرزندان به نماز، فضا‌سازی است؛ چراکه انسان هنگامی که در یک فضای کاری قرار می‌گیرد، احتمال همراهی وی با آن بیشتر است (جابری، ۱۳۹۸، ص ۷۱). خانواده نخستین بستر برای تقویت روحیه عبادت بخصوص نماز است (مقدم و همکاران، ۱۴۰۰) و مهم‌ترین محیطی است که کودک در آن پرورش می‌یابد و عقاید و باورهای خود را در آن شکل می‌دهد (زینال‌پور و کیهان، ۱۳۹۷). خانه و خانواده اگر رنگ و بوی نماز داشته باشند، نمازخوان شدن کودکان و فرزندان نیز آسان‌تر خواهد شد (جابری، ۱۳۹۸، ص ۷۱). برای اینکه محیط خانه بستری مناسب برای آموزش عبادی کودک باشد باید فضای خانه را در حال معنوی نگاه داشت؛ مثلاً معطر کردن لباس، برپایی نماز جماعت، اختصاص مکانی در خانه برای نماز، نصب تابلوهایی از آیات قرآن و... در ایجاد فضای معنوی در خانه مؤثر خواهد بود (مصباح، ۱۳۹۷، ص ۴۳۴ و ۴۳۵).

۲-۸. روش انتخاب دوستان مناسب

براساس روایات، دوستان تأثیر زیادی بر روی باورها و عواطف و

۲-۱۱. روش محبت و مهرورزی

استفاده از مهر و محبت یکی از مؤثرترین و کارآمدترین روش‌های تربیتی است؛ چراکه جاذبه و انگیزه می‌آفریند (اصفهانی، ۱۳۹۷). این روش یکی از اساسی‌ترین روش‌های تعلیم و تربیت است که با سرشت آدمی تناسب دارد (مهدوی‌راد و زرسازان، ۱۳۸۵). همه انسان‌ها به‌طور فطری نیاز به محبت دیگران دارند (ملکی، ۱۳۹۰)؛ یعنی محبت روشی است که به مرحله‌ای خاص از تربیت اختصاص ندارد؛ اما کودکان، بیشتر به آن نیاز دارند (سجادی‌پور و ابراهیمی، ۱۳۹۶). از آنجاکه احساسات کودک قبل از عقل او ظهور پیدا می‌کند و کودک زمانی که هنوز مسائل علمی را نمی‌فهمد، مطالب عاطفی را درک می‌کند و در زمان کودکی تنها نقطه امید وی، مهر و محبت پدری و مادری است؛ و هیچ چیز به اندازه مهر والدین کودک را آرام نمی‌کند (جمشیدی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۳). اگر تربیت دینی همراه با ابراز مهر و محبت باشد، کودک را نسبت به والدین تسلیم‌پذیرتر می‌کند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۹، ح ۳۸۳؛ فاضلی، ۱۳۹۰). حال اگر این محبت در نماز انجام شود، ظاهر نماز را برای کودک زیبا جلوه داده و او را نسبت به نماز ترغیب می‌کند (فقیهی، ۱۳۸۴، ص ۳۵).

۲-۱۲. روش تشویق

از شیوه‌های مناسب در ایجاد انگیزش به‌سوی کارهای نیک، روش تشویق است (سجادی‌پور و ابراهیمی، ۱۳۹۶). یکی از خصوصیات فطری انسان (که در دوره کودکی جلوه بیشتری دارد)، «حب ذات» یا به تعبیری خوددوستی است (مصباح یزدی، ۱۳۹۸ الف، ص ۲۰۶)؛ که از شئون این ویژگی ذاتی، عشق به کمالات و پیشرفت است (مصباح یزدی، ۱۳۹۸ ب، ص ۳۳۳) و به‌همین خاطر نیز کودکان فطرتاً عاشق پیشرفت و کمال و تحسین و قدردانی هستند (مقدم و همکاران، ۱۴۰۰). روش تشویق آدابی است برای شکوفاسازی استعدادهای انسان در جهت کمال مطلق (مهدوی‌راد و زرسازان، ۱۳۸۵)؛ بنابراین تشویق باعث ایجاد انگیزه و رغبت شده و رغبت به انجام رفتار مطلوب را در کودک مضاعف می‌کند (اصفهانی، ۱۳۹۷). به‌عبارتی، اقدام به یک رفتار و مهم‌تر از آن تثبیت رفتار، به انگیزه‌های استوار نیاز دارد که روش تشویق در ایجاد این انگیزه نقش مؤثری دارد (داودی و حسینی‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۱۹۴). همچنین یکی از نیازهای انسان به‌ویژه در دوره کودکی و نوجوانی، نیاز به «مقبولیت و

رفتارهای کودکان دارند (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۱۸، ح ۱۱۳۵)؛ محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۲۷، ح ۹۵۶۸-۲) و هرچند این تأثیرگذاری در دوره نوجوانی به اوج می‌رسد؛ اما پیدا کردن دوستان خوب و از خانواده دیندار از همان دوره کودکی اهمیت زیادی دارد (وجدانی، ۱۳۹۲)؛ چراکه کودکان به‌دلیل قدرت یادگیری و روحیه الگوگیری بالا، خیلی زود رفتار هم‌نشینان و دوستان خود را یاد گرفته و تکرار می‌کنند (نیکومنش و دیگران، ۱۳۹۹). یکی از بسترهای بی‌نمازی و غفلت از نماز، دوستان ناباب و بی‌نماز هستند (قرائتی، ۱۳۹۳، ص ۷۵). بنابراین کودکان باید ترغیب شوند تا دوستان نمازخوان را برگزینند؛ چراکه گاهی تأثیر رفتار و گفتار کودکان بر همدیگر بیشتر از سایرین است (مصباح، ۱۳۹۷، ص ۴۴۰).

۲-۹. روش ارتباط کودکان با مکان‌های مذهبی

حضور کودکان در اماکن مذهبی، آنان را به اقامه نماز ترغیب و تشویق می‌کند (میرزائزطر، ۱۳۹۷)؛ (حیدری و دیگران، ۱۳۹۹). با توجه به نیاز درونی پذیرفته‌شدن توسط دیگران در کودکان، به‌ویژه در دوره تأدیب، حضور کودک در اجتماعات مذهبی و پذیرفته‌شدن توسط آنها، انگیزه‌ای قوی در گرایش کودک به‌سوی عبادت خداوند ایجاد خواهد کرد (قیصری‌گودزی، ۱۳۹۹). از طرفی دیگر هر اندازه کودک در این اماکن بیشتر شرکت کند، به نگرش‌های دینی والایی دست پیدا خواهد کرد و مفهوم نماز را بهتر درک خواهد کرد (فقیهی، ۱۳۸۴، ص ۴۵).

۲-۱۰. روش یادآوری نعمت‌های الهی

یادآوری نعمت‌ها به این سبب صورت می‌گیرد که کودک به‌دلیل احساسات زودگذر و تمایلات متغیری که دارد و به‌خاطر خصیصه غفلت و اشتغال خاطر نوع انسانی، در زمان حال غرق می‌شود و از نعمت‌ها و مهربانی‌هایی که به او شده، غافل می‌گردد و ذکر نعمت‌ها او را آگاه می‌سازد و به‌سوی منعم حقیقی بازمی‌گرداند (مقامی و میرشاه‌جعفری، ۱۳۸۴). همچنین در دوره کودکی با توجه به تمایلات فطری و گرایش‌های ذاتی پاک کودکان، بهتر می‌توان از این روش استفاده کرد. این روش، ذهن کودک را متوجه خداوند مهربان می‌کند و گرایش او را نسبت به خدایی که همه مهربانی‌ها از اوست جلب می‌کند (سجادی‌پور و ابراهیمی، ۱۳۹۶).

مورد توجه واقع شدن» است؛ پاداش‌ها و تشویق‌ها سطح بالایی از این نیاز را اشباع می‌کنند (صفایی حائری، ۱۳۸۶، ص ۶۹).

۲-۱۳. روش تکلیف به حد وسع (روش تکلیف در حد توان)

انسان‌ها از نظر طبیعی یکسان نیستند و هرکس ظرفیت و توانایی‌های جسمی و روحی متفاوتی دارد (سبحانی‌یامچی، ۱۳۹۷). از خصوصیات احکام دین، تناسب آنها با توانایی‌های افراد است و وظیفه هر کسی متناسب با قدرت و استعداد او مشخص می‌شود (همان، ص ۱۷۴). رعایت توان متربی بر کیفیت برنامه‌های تربیتی در سه بعد شناختی، عاطفی و کنشی تأثیر بنیادین دارد (طرقی اردکانی و دیگران، ۱۳۹۸). این مطلب باید در امور تربیتی و به‌وسیله مربی در نظر گرفته شود و مربی باید از متربی چیزی بخواهد که در طاقت عملی اوست (صالحی‌زاده و محمدی، ۱۳۹۴). دوره کودکی دوره‌ای است که کودک هنوز از نظر جسمانی ضعف‌هایی دارد و خداوند نیز از این دوران به دوره ضعف یاد کرده و می‌فرماید: «خدا همان کسی است که شما را آفرید درحالی که ضعیف بودید...» (روم: ۵۴؛ قیصری گودرزی، ۱۳۹۹)؛ بنابراین در این دوره نباید با نمازهای طولانی و زیاد، کودک را خسته و دل‌زده کرد؛ چراکه این احساس افسردگی و دل‌زدگی نوعی تنفر از نماز را در پی خواهد داشت (یارمحمدی، ۱۳۹۰).

۲-۱۴. روش تکرار و تلقین

یکی از روش‌های تربیتی مؤثر در امر آموزش و تربیت دینی فرزندان، روش تکرار و تلقین است (سجادی‌پور و ابراهیمی، ۱۳۹۶). مداومت بدون تکرار و تمرین هیچ تأثیری نخواهد داشت و حتی در روان‌شناسی تربیتی نیز یکی از مسائلی که در یادگیری و نقش بستن مطالب در ذهن کودکان و نوجوانان تأثیر دارد، روش تکرار است که از آن به‌عنوان «چکش تربیتی زدن» یاد می‌شود (شمخانی و همکاران، ۱۳۹۳). اساساً خداوند انسان را به‌گونه‌ای آفریده که برای نهادینه شدن اقدامات تربیتی در او باید از مجرای تمرین و تکرار وارد شد (کاظمی یزدی، ۱۳۹۲، ص ۵۹)؛ به‌ویژه آنکه دوران کودکی و نوجوانی را می‌توان دوران ملازمت و مداومت آموزه‌های دینی دانست (بیگدلی و الهی، ۱۳۹۴). بنابراین در دوره تأدیب و با شروع هفت سالگی می‌توان با تکرار و تمرین اعمال عبادی، سبب ماندگاری و ملکه شدن آن عمل در کودک شد (شکراللهی، ۱۳۹۲).

۲-۱۵. روش عادت دادن

عادت دادن یکی از روش‌ها و وسایل مؤثر تربیتی در مکتب تربیتی اسلام است (مهدوی‌راد و زرسازان، ۱۳۸۵). در سنین پیش از تکلیف به‌دلیل اینکه کودکان هنوز مفاهیم عقلی را به‌راحتی درک نمی‌کنند و از طرفی هم از جانب خداوند مکلف شمرده نمی‌شوند؛ یکی از زمینه‌های تربیتی، عادت دادن کودکان به آداب اسلامی است (بیرانوند، ۱۳۹۶، ص ۹۱). همچنین یکی از خصوصیات بارز کودکان در سنین هفت تا دوازده سالگی «عادت‌پذیری» است؛ که بر این اساس امکان و زمینه ایجاد عادات مطلوب در کودکان در این دوره وجود دارد (شکراللهی، ۱۳۹۲). اهمیت این موضوع در این است که اگر در این دوره، انس و عادت لازم در کودک شکل‌گرفته باشد و بر اثر تکرار عمل و ممارست عملی ورزشی و روحی و جسمی لازم در کودک ایجاد شده باشد؛ وی آمادگی لازم را برای تن دادن به اوامر الهی و به‌عهده گرفتن تکالیف در بزرگسالی را می‌یابد و متعهد به انجام دستورات الهی می‌شود (قیصری گودرزی، ۱۳۹۹).

۲-۱۶. روش فریضه‌سازی

فریضه‌سازی روشی است که در آن متربی عملی را بر خود واجب دانسته و انجام آن را از خود بخواهد (پورکریمی هاوشکی و نادر بیگدیلو، ۱۳۹۲). براساس روایات، دوره کودکی دوم، دوره اطاعت و فرمان‌بری کودکان و بهترین فرصت برای امر کردن و تأدیب و عادت دادن آنها به انجام تکالیف دینی مخصوصاً نماز است (قمی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۵۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱، ص ۹۵ ح ۴۲؛ زکی دوغان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۰). نکته حائز اهمیت اینکه منظور از تکلیف کردن در این دوره آن نیست که به انگیزه‌های کودک توجهی نشود؛ بلکه آن است که کودک خود را در برابر تکلیف موظف و مکلف بداند و خود را به انجام آن ملزم احساس کند (قیصری گودرزی، ۱۳۹۹)؛ بنابراین روشن می‌شود که فریضه‌سازی عملی خودبه‌خود موجب استمرار و محافظت بر آن خواهد شد (سبحانی‌یامچی، ۱۳۹۷).

۲-۱۷. روش تدریج (مرحله‌ای کردن تکالیف)

هدایت و تربیت امری است تدریجی و مبتنی بر توانایی انسان؛ زیرا استعدادهای انسان باگذشت زمان و با توجه به توانایی‌هایش شکوفا

نعمت‌های الهی، روش محبت و مهرورزی، روش تشویق، روش تکلیف به حد و سع، روش تکرار و تلقین، روش عادت دادن، روش فریضه‌سازی، روش تدریج. نتایج مطالعه بیانگر وجود اصول و روش‌های مختلف برای تربیت نمازی در دوره دوم کودکی است که لازم است متولیان امر تربیت دینی و نمازی در به‌کارگیری اصول و روش‌های مناسب دقت لازم را داشته باشند.

می‌شود (سبحانی‌یامچی، ۱۳۹۷؛ رهنمائی و زینلی، ۱۳۹۷). تربیت باید به‌صورت تدریجی و همراه با تمرین و ممارست باشد تا آمادگی لازم در کودک برای انجام کارهای بزرگ فراهم شود (ضرابی، ۱۴۰۰)؛ بنابراین دعوت به نماز باید ظرفیت‌ها و استعدادها را متربی در هر مرحله از رشد را در نظر گرفت و براساس آن برنامه‌های مشخص و مدون کرد (جابری، ۱۳۹۸، ص ۲۹). در مورد آموزش نماز نباید یک‌باره کل نماز و مراحل و مهارت‌های آن را به کودک ارائه داد؛ بلکه تربیت نمازی باید امری تدریجی و مرحله‌به‌مرحله باشد (داودی، ۱۳۹۳، ص ۹۹). لذا نباید انتظار داشته باشیم که کودک ما یک‌شبه اهل نماز بشود و آموزش نماز به او باید تدریجی باشد و کودک نباید یک‌باره سنگینی وظایف دینی را بر دوش بگیرد و بر همین اساس است که حتی برای وضو که مقدمه‌ای برای نماز است، توصیه شده که در ابتدای آموزش، به شستن دستان اکتفا شود و بعد به شستن دست و صورت بسنده شود و در سن نه سالگی وضو به‌صورت کامل آموزش داده شود (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۴۷۴؛ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۸۱، ج ۸۶۳؛ قائمی، ۱۳۸۸، ص ۴۵).

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با هدف ارائه اصول و روش‌های تربیت نمازی در سنین هفت تا چهارده سالگی انجام گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که دوره دوم کودکی از هفت تا چهارده سال، دارای خصوصیات و روحیات منحصر به فردی است. از این رو برای تربیت نمازی در این دوران باید اصول و روش‌هایی به‌کاربرد که متناسب با ویژگی‌های کودک در این دوران باشد. شناخت این اصول و روش‌ها امری مهم و حیاتی در تربیت محسوب می‌شود. با بررسی منابع موجود در مجموع، هفت اصل و هفده روش تربیت نمازی به‌دست آمد. اصول تربیت نمازی به‌دست‌آمده عبارت بودند از: اصل ایجاد و تقویت بینش، اصل ایجاد و تقویت گرایش، اصل تقویت محبت به خداوند، اصل کرامت‌پروری، اصل اعتدال، اصل استمرار، اصل تسهیل. همچنین روش‌های تربیت نمازی به‌دست‌آمده عبارت بودند از: روش آموزش نماز، روش آموزش آثار و برکات نماز، روش ایجاد تصویر صحیح از نماز، روش هنرگرایی، روش مشاهده‌ای، روش الگودهی، روش فضا‌سازی معنوی، روش انتخاب دوستان مناسب، روش ارتباط کودک با مکان‌های مذهبی، روش یادآوری

دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۴۶، *نگت‌نامه دهخدا*، تهران، سیروس.

رزاقی هریکنده‌ای، هادی و رقیه صادقی آهنگری، ۱۴۰۰، «ایجاد محیط تربیتی مساعد و تأثیر آن در بهبود تربیت با تأکید بر سوره اعراف»، *مطالعات قرآنی*، ش ۱۲ (۴۵)، ص ۱۹۷-۲۲۱.

رضوانی، علی و احمدحسین شریفی، ۱۳۹۸، «قرآن و ارزش‌های اخلاقی ناظر به ساحت‌های سه‌گانه وجودی انسان»، *معرفت/اخلاقی*، ش ۱۰ (۲۶)، ص ۱۹-۳۴.

رهنمائی، سیداحمد و احسان زینلی، ۱۳۹۷، «نقد نظریه روان‌شناختی رشد دین‌گلدمن با نگرش به اصول تربیت دینی در کودکان از دیدگاه اسلام»، *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ش ۱۰ (۱)، ص ۴۱-۵۶.

زارعی، مجید و راحله کاردوانی، ۱۳۹۲، «بررسی تطبیقی روش‌های تربیتی حضرت زهرا[ؑ] در فرزندپروری با روش‌های تربیتی عصر مدرن»، *معرفت*، ش ۲۲ (۹)، ص ۶۱-۷۲.

زکی دوغان، سیدمحمد، ۱۳۸۴، *تأثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی.

زینال‌پور، سمیرا و جواد کیهان، ۱۳۹۷، «پدیدارشناسی شیوه‌های آموزش مذهبی والدین به کودکان پیش‌دبستانی»، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ش ۶ (۱۱)، ص ۶۹-۹۱.

سبحانی‌یامچی، محمد، ۱۳۹۷، «روش‌های تربیتی فرهنگ‌سازی اقامه نماز در سیره رضوی»، *فرهنگ رضوی*، ش ۲۸، ص ۱۵۷-۱۸۶.

سجدادی‌پور، سیدمحمد و مهدی ابراهیمی، ۱۳۹۶، «اصول و شیوه‌های تربیت کودکان»، *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ش ۲۳ (۲)، ص ۳-۳۱.

شاوردی، شهرزاد و رقیه کشاورز، ۱۳۹۰، «اصول و شیوه‌های تربیت انسان در سوره مبارکه انعام»، *کوثر*، ش ۴۱، ص ۴۰-۶۳.

شکراللهی، مهدی، ۱۳۹۲، «مراحل تربیت عبادی معنوی با تأکید بر نماز و روزه»، *معرفت*، ش ۱۹۴، ص ۲۹-۴۳.

— و محمدجواد زرین، ۱۳۹۳، «بررسی فقهی وظایف والدین در آموزش نماز»، *مطالعات فقه تربیتی*، ش ۱، ص ۶۸-۷۹.

شمخانی، اژدر و همکاران، ۱۳۹۳، «اصول و روش‌های تربیتی از دیدگاه امام خمینی[ؑ]»، *بصیرت و تربیت اسلامی*، ش ۱۱ (۳۹)، ص ۱۱۳-۱۳۶.

شهریاری، روح‌الله، ۱۳۹۷، «اصول پرورش فضائل اخلاقی در فرزندان بر مبنای سیره تربیتی حضرت زهرا[ؑ]»، *اخلاق*، ش ۱۴ (۳۲)، ص ۱۲۳-۱۴۵.

صالحی، اکبر و همکاران، ۱۳۹۳، «نگاهی جامع به تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه شهید مرتضی مطهری با تأکید بر اصول، اهداف و روش‌های تربیتی»، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ش ۲۵، ص ۲۸-۳۸.

صالحی‌زاده، محمداسماعیل و روح‌الله محمدی، ۱۳۹۴، «آسیب‌شناسی تربیت دینی جوانان در مسائل عبادی از دیدگاه آیات و روایات»، *آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث*، ش ۱، ص ۱-۱۴.

صدوق، محمدبن علی، ۱۴۱۳ق، *من لا یحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین.

صفایی حائری، علی، ۱۳۸۶، *تربیت کودک*، قم، لیل‌التدر.

منابع.....

ابن‌شعبه حرانی، حسن‌بن علی، ۱۳۶۳، *تحف العقول*، قم، جامعه مدرسین.

ارغوانی فلاح، وحید و سیدمحمدصادق موسوی‌نسب، ۱۳۹۷، «قرآن و روش‌های گزینشی در تربیت مناسکی»، *معرفت*، ش ۲۴۶، ص ۱۵-۲۶.

اصفهان‌ی، مریم، ۱۳۹۷، «تأملی درباره جایگاه و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی کودکان در خانواده؛ براساس دیدگاه امام علی[ؑ]»، *اخلاق*، ش ۸ (۳۱)، ص ۵۵-۷۹.

امامی، محمد و دیگران، ۱۳۹۶، «ابعاد تربیت فرزند در احادیث معصومان[ؑ]»، *آموزه‌های حدیثی*، ش ۱، ص ۹۹-۱۲۳.

آرمون، عسگر و محمد صاحبقران فرد، ۱۳۹۷، «شناسایی و تبیین نقش والدین در نهادینه‌سازی نماز در خانواده از منظر اسلام»، *فقه و حقوق معاصر* (ویژه‌نامه همایش ملی نماز، تعالی فردی و اجتماعی)، ش ۵۶، ص ۲۶-۵۷.

بروجردی، آقاسین، ۱۳۸۶، *جامع احادیث الشیعه*، تهران، فرهنگ سبز.

بیرانوند، محمد، ۱۳۹۶، *دست‌بچنو بگیر: راهکارهای عملی تربیت دینی کودکان*، اصفهان، حدیث راه عشق.

بیگدلی، الیاس و طاهره الهی، ۱۳۹۴، «نقش قصه در آموزش مفاهیم دینی»، *معرفت*، ش ۲۰۹، ص ۸۹-۱۰۶.

پورکریمی هاوشکی، مجتبی و آریان نادر بیگدیلو، ۱۳۹۲، «اصول و روش‌های تربیت اسلامی با تأکید بر سوره کهف»، *سراج منیر*، ش ۳ (۱۱)، ص ۱۱۱-۱۳۳.

تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد، ۱۴۱۰ق، *عسرالحکم و دررالکلم*، قم، دارالکتب الاسلامیه.

جابری، محمدعلی، ۱۳۹۸، *مهارت‌های دعوت فرزندان به نماز*، قم، معارف.

جمشیدی، نرگس، ۱۳۷۷، «نقش والدین و مربیان در گرایش دینی کودکان و نوجوانان»، در: *مقالات برگزیده هشتمین اجلاس سراسری نماز*، تهران، ستاد اقامه نماز.

جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*، زیر نظر محمدتقی مصباح یزدی، تهران، مدرسه.

حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹ق، *وسائل‌الشیعه*، قم، مؤسسه آل‌البیت[ؑ].

حیدری، ناهید و دیگران، ۱۳۹۹، «تدوین الگوی جامع تربیت دینی کودک براساس اندیشه تربیتی ابن‌سینا»، *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ش ۲۴، ص ۲۳-۴۰.

داراب کلایی، اسماعیل، ۱۳۹۰، «اصول و روش‌های تربیت دینی با تکیه بر قرآن»، *بصیرت و تربیت اسلامی*، ش ۱۸، ص ۱۷-۳۶.

داودی، محمد و سیدعلی حسینی‌زاده، ۱۳۹۷، *سیره تربیتی پیامبر[ؐ] و اهل‌بیت[ؑ]*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

داودی، محمد و همکاران، ۱۴۰۰، «اصول تربیت عبادی با تأکید بر قرآن و روایات»، *مطالعات فقه تربیتی*، ش ۱۵، ص ۳۷-۶۱.

داودی، محمد، ۱۳۹۳، *خانه بهشتی: اصول و روش‌های دعوت فرزندان به نماز*، تهران، ستاد اقامه نماز.

- ضرابی، عبدالرضا، ۱۴۰۰، «اصول تربیت از دیدگاه علامه مصباح»، معرفت، ش ۲۸۷، ص ۹۰-۷۷.
- طبرسی، حسن بن فضل، ۱۴۱۲ق، مکارم/اخلاق، قم، شریف الرضی.
- طرقی اردکانی، مجید و دیگران، ۱۳۹۸، «بررسی فقهی رعایت توان مرتبی در اقدامات تربیتی»، مطالعات فقه تربیتی، ش ۶ (۱۱)، ص ۳۵-۷.
- _____، ۱۳۹۹، «بررسی فقهی استفاده از روش‌های تعقل و تفکر در تربیت دینی فرزندان»، مطالعات فقه تربیتی، ش ۷ (۱۳)، ص ۸۲-۵۹.
- طوسی، محمدبن حسن، ۱۳۹۰ق، الاستبصار فیما اختلف من الاخبار، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- _____، ۱۴۰۷ق، تهذیب/احکام، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- _____، ۱۴۱۴ق، الامالی، قم، دار الثقافة.
- عمید، حسن، ۱۳۸۰، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیرکبیر.
- فاضلی، مهسا، ۱۳۹۰، «اصول و مراحل تربیت دینی کودکان با تأکید بر سخنان و سیره عملی رسول خدا»، معرفت، ش ۱۶۰، ص ۵۰-۳۳.
- فقیهی، علی نقی، ۱۳۸۴، شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز در دوره‌های کودکی، نوجوانی و جوانی، تهران، مهر تابان.
- قائمی، علی، ۱۳۸۸، اقامه نماز در دوران کودکی و نوجوانی، تهران، ستاد اقامه نماز.
- قرائتی، محسن، ۱۳۹۳، شیوه‌های دعوت به نماز، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قمی، عباس، ۱۴۱۴ق، سفینه‌البحار، قم، اسوه.
- قیصری‌گودرزی، کیومرث، ۱۳۹۹، «اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی (مرحله تأدیبه)»، تربیت اسلامی، ش ۱۵ (۳۲)، ص ۱۱۷-۱۴۱.
- کاظمی یزدی، کاظم، ۱۳۹۲، آموزش نماز به کودکان، تهران، ستاد اقامه نماز.
- کریمه زهرا، ۱۳۸۲، پرورش دینی کودک: تأثیر پرورش در جذب کودکان به نماز، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۴۲۹ق، کافی، قم، دارالحديث.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، بحارالانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- _____، ۱۴۰۴ق، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- محدث نوری، حسین بن محمدتقی، ۱۴۰۸ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل‌ال‌بیت.
- محدثی، جواد، ۱۳۹۱، رهنما ۶۴ (تربیت دینی فرزندان)، مشهد، آستان قدس رضوی.
- مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۰، سجاده‌های سلوک، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- _____، ۱۳۹۴، نبد جاوید، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- _____، ۱۳۹۸الف، انسان‌سازی در قرآن، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- _____، ۱۳۹۸ب، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصباح، معصومه، ۱۳۹۷، «نقش مادران مذهبی در ترغیب فرزندان به نماز»
- در: ویژه‌نامه همایش ملی نماز، تعالی فردی و اجتماعی، ص ۴۲۰-۴۴۲.
- مطهری، محمدرضا، ۱۳۸۰، «اصول و مبانی آموزش مسائل دینی به کودکان و نوجوانان»، معرفت، ش ۴۴، ص ۳۸-۲۹.
- معین، محمد، ۱۳۸۷، فرهنگ فارسی معین، تهران، کتاب‌آرا.
- مقامی، حمید و سیدابراهیم میرشاه‌جعفری، ۱۳۸۴، «رهیافتی به نظام تربیتی اسلام از نگاه صحیفه سجادیه»، اندیشه دینی، ش ۱۵، ص ۱۱۸-۹۹.
- مقدم، رقیه و همکاران، ۱۴۰۰، «شناخت مراحل دعوت و اصول و چگونگی به‌کارگیری روش‌های تربیتی در ترغیب فرزندان به نماز»، پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ش ۳۹، ص ۶۴-۴۸.
- ملکی، حسن، ۱۳۹۰، «درآمدی بر اهداف، اصول و روش‌های تربیت در قرآن»، بصیرت و تربیت اسلامی، ش ۸ (۱۹)، ص ۱۶-۳.
- مهدوی‌راد، محمدعلی و عاطفه زرزازان، ۱۳۸۵، «روش تربیت انسان در سیره انبیاء از نگاه قرآن کریم»، پژوهش دینی، ش ۱۴، ص ۱۶۴-۱۴۳.
- میرزانتظر، میرزاملدین، ۱۳۹۵، تربیت عبادی کودک از منظر روایات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم حدیث، قم، جامعه المصطفی العالمیه.
- _____، ۱۳۹۷، «راهکارهای آموزش قرآن و نماز به کودکان در روایات»، مطالعات حدیث پژوهی، ش ۶ ص ۱۴-۱.
- نیکومنش، اصغر و دیگران، ۱۳۹۹، «تبیین روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ش ۲۹ (۵۰)، ص ۲۹۹-۲۷۹.
- وجدانی، فاطمه، ۱۳۹۲، «اصول و روش‌های آموزش مفهوم خدا و تقویت خداباوری در کودکان و نوجوانان»، بصیرت و تربیت اسلامی، ش ۱۰ (۲۶)، ص ۱۰۶-۷۹.
- همت‌بناری، علی، ۱۳۹۴، «اصول فرزندپروری در سبک زندگی اهل‌بیت»، مطالعات اسلام و روانشناسی، ش ۱۶، ص ۱۴۵-۱۵۲.
- _____، ۱۳۹۷، «الگوی تربیت فرزند بر مبنای تحلیل و تفسیر سوره لقمان»، آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ش ۲، ص ۴۱-۶۰.
- یارمحمدی، سمیه، ۱۳۹۱، «شیوه‌های ترغیب و جذب کودک به نماز با محوریت خانواده»، پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ش ۴ (۱۱)، ص ۷۶-۴.